

El carceller Jutglar i la comunitat jueva

Albert Curto Homedes

Introducció

En el relat històric de la ciutat de Tortosa hi ha un episodi que, afortunadament, no va tenir conseqüències tràgiques, però que les hagués pogut tenir. En el transcurs de vint-i-quatre hores, un polèmic personatge va protagonitzar unes maniobres fosques que haguessin pogut traduir-se en un avalot ciutadà en un moment en què els jueus estaven al punt de mira de la ira popular. Era el diumenge 14 d'agost de 1391.

Pasqual de la Part, àlies Jutglar, era un funcionari reial, nomenat pel rei com a guardià i carceller a la presó que estava situada al mateix castell de la Suda de Tortosa. Segons el *Llibre de les Costums* (aprobat en l'arbitratge de 1277, i que regia el marc jurídic de la ciutat i terme), hi havia tres tipus diferents de presons al mateix castell. Una, la més restrictiva, es deia tàvega, on hi havia els acusats de delictes majors que havien de ser jutjats a mort o a mutilacions. La segona presó era a sobre mateix de la tàvega i hi havia els presoners que, pels seus crims o injúries, podien rescabalar-se amb diners. La tercera presó era el mateix

recinte del castell, que seria —per dir-ho d'alguna manera— com una presó provisional especial per a casos de deutes a particulars encara no sentenciats.¹

Fig. 1 Porta d'entrada al recinte superior del castell de la Suda, controlada per Jutglar, 1910-20 (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons Ramon Borrell; autor Ramon Borrell)

Segons el càrrec assignat, Jutglar tenia l'obligació de preservar els jueus de l'aljama tortosina, precisament al recinte perimetral del castell. Aquell diumenge, una sèrie d'esdeveniments ambigus i confosos en què Jutglar va tenir un paper rellevant van propiciar el seu empresonament i la instrucció d'un procés que és la base del coneixement que avui en tenim.²

Els fets, segons aquest procés, van ser els que es descriuen a continuació. Feia uns dies que, si no tota, bona part de la comunitat jueva de Tortosa, per manament del veguer de la ciutat, Bertran de Robio —seguint les directrius del rei—, estava protegida al castell a fi d'evitar agressions, tal com havia passat en altres poblacions, com el cas dels pogroms de Barcelona i de Ciutat de Mallorca. El mateix diumenge 14 d'agost, fins i tot a la plaça de les Cols de Tortosa —la

¹ *Llibre de les Costums*: Llibre I, rúbrica III, capítol V.

² ACBEB: fons Ajuntament de Tortosa. Calaix Comú IV, 197 (reg. 720, paper).

plaça major, central i neuràlgica de la ciutat—havia aparegut un penó “al cap de dues barres ab senyal de creu e ab letres”, que era la consigna per aixecar la població en contra dels jueus. Hi havia, doncs, força tensió, i els ànims estaven exaltats.

A primera hora del matí, Bernat Tranxer, conjuntament amb els conversos Pere March i Goçalbo Tranxer i un altre convers de València, van pujar fins al castell on estaven confinats els jueus. El propòsit era convèncer unes jueves perquè baixessin amb ells a fi de batejar-se. La frase amb la qual avisen del perill imminent és prou simptomàtica: “Susleva que mal jorn serà huy” (alça’t que avui serà un mal dia).

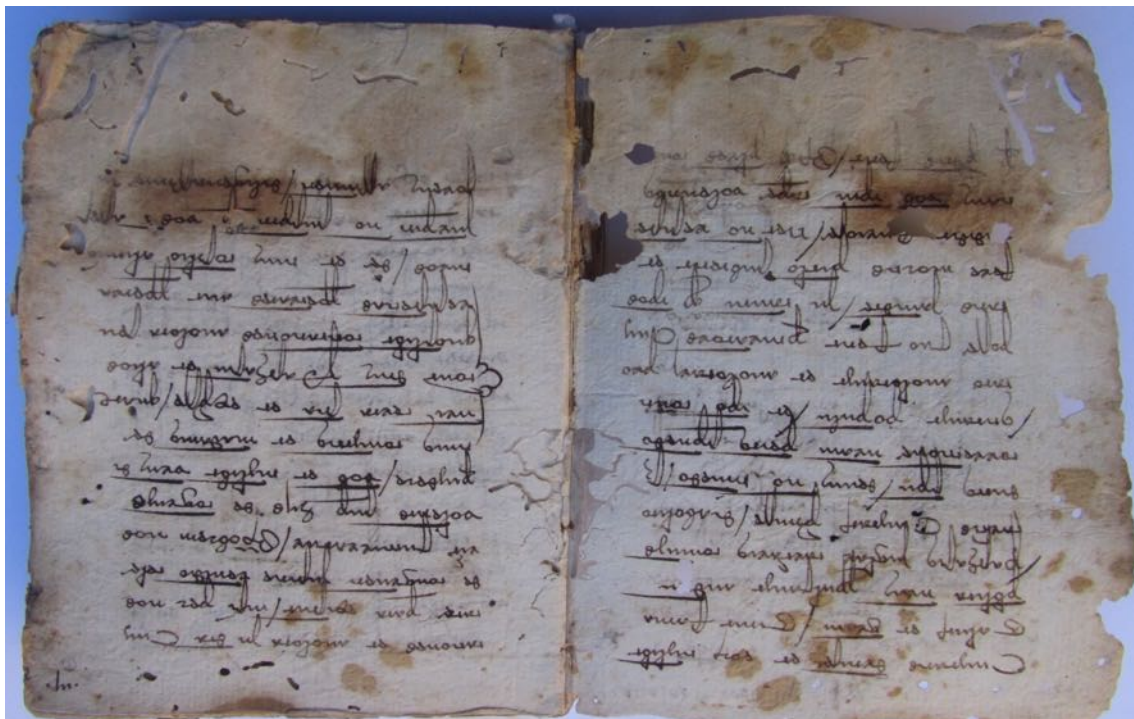

Fig. 2 Primeres pàgines del procés contra Jutglar, S. XIV (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons ajuntament de Tortosa, paper 720. Autor: Albert Curto)

Na Caxixa, muller del ja convers Pere March, juntament amb la dona i fills de Gonçalbo, va baixar a la ciutat per anar a casa de Bernat Tranxer. Van baixar amb la promesa que se’n podrien tornar lliurement. El fet és que al cap d’un cert temps va pujar al castell Maria Confita, que portava un missatge per al carceller: na Caxixa volia tornar al castell i li demanava que anés a buscar-la.

Seguidament, Jutglar i la mare de Caxixa van baixar fins a la casa de Bernat Tranxer. Allí, segons el testimoni del mateix carceller, na Caxixa se li va abraçar

i li va dir: “Per amor de Déu, pujeu-me’n, com lo diable me ha cuydada prendre, stant aquí”. El cas és que na Caxixa va retornar al castell i va quedar reclosa novament per la seva seguretat.

La segona acció té lloc al vespre: el carceller Jutglar va baixar a la ciutat, i en passar pel carrer Croera se li va acostar Bernat Tranxer tot amenaçant-lo i recriminant-li que s’hagués endut Caxixa de casa seva.

Davant aquella intimidació —hi havia al voltant de 300 persones—, Jutglar va dir que ho havia fet per manament dels procuradors de la ciutat. Aquest fou el quid de la qüestió. Sembla que dies abans ja corria la veu que el dia assenyalat havien de morir no només els jueus sinó també, i de pas, tots els oficials i consellers que els protegissin. Així havia passat a Barcelona i a la Ciutat de Mallorca, i Tortosa no n’havia de ser una excepció.

La inculpació que el carceller va fer sobre les autoritats tortosines li va comportar que, en passar per davant la Casa de la Ciutat, l’empresonessin i li instruïssin un procés acusant-lo d’instigar el poble a avalotar-se contra les autoritats. De dins estant, cridava la seva innocència, però amb expressions que es podien entendre com nous arguments per amotinar el poble. Els procuradors de la ciutat van admetre la delicada situació quan ja estaven sota sospita per mantenir i defensar els jueus i l’aljama del rei. L’atmosfera que es respirava, segons podem percebre a partir de les declaracions dels testimonis, era que només calia una guspira perquè tot plegat esclatés en un avalot.

Fig. 3 Façana posterior de la casa de la Vila, a on van empresonar primerament a Jutglar, anys 1910 (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons Ramon Borrell; autor Ramon Borrell)

No sabem si finalment, un cop el carceller empresonat (també a la Suda) a causa dels fets descrits, va restar absolt o se li va aplicar algun càstig. En tot cas, el que sembla és que hi va estar tancat un cert temps. Sabem de les despeses presentades pels germans Bernat i Pere Pastor per a tretze dies custodiant-lo; per Guillem Ferrer, nou dies, i molts d'altres per a més de vint-i-dos dies i nits.³ Curiosament, serà en aquesta data de 1391 quan un privilegi del rei Joan I concedeix a la ciutat de Tortosa la facultat de canviar la presó comuna del castell a la Cort del Veguer,⁴ fet que no es realitzarà fins a principis del segle XV. Hi va

Fig. 4 Proa del castell de la Suda, a on es van refugiar els jueus el 1391, 1910-20 (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons Ramon Borrell; autor Ramon Borrell)

Fig. 5 Vista aèria del castell de la Suda, anys 1950 (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons Ramon Borrell; autor desconegut)

tenir res a veure, el llarg i costós (econòmicament parlant) empresonament de Jutglar al castell?

En clau econòmica

Contextualment, cal situar Tortosa com una de les ciutats més importants de la Corona d'Aragó, tant demogràficament com econòmicament, ja que era el punt de distribució dels excedents de l'interior peninsular (bàsicament cereals i llana) que davallaven per l'Ebre; i alhora la porta d'accés, també via fluvial, dels productes manufacturats. Gràcies als registres de la imposició de la lleuda (impost que gravava el trànsit de mercaderies) es recullen amb precisió de detall

³ ACBEB: fons Ajuntament de Tortosa. Llibre clavarria (1391-92), p. 123 i següents.

⁴ ACBEB: fons Ajuntament de Tortosa. Calaix Privilegis III (reg. 458, pergami).

els productes que en un sentit o altre transiten pel riu.⁵ La seva excepcional ubicació li va conferir una situació privilegiada de la qual va treure un rèdit cabdal. L'hegemonia de Tortosa, que comptava amb un extens territori (l'actual comarca del Baix Ebre i bona part de la del Montsià) i amb moltes poblacions que li eren contribuents, permetia un teixit social molt ric a base de professions liberals, d'artesans, mercaders, pagesos i mariners, ben arrelat, complet i de pes. Això no obstant, el darrer terç del segle XIV fou un període de crisi econòmica propiciat per una crisi alimentària que es va traduir en diferents moments de gran convulsió. La fam de 1374 va allargar les seves conseqüències fins a les darreries de segle.⁶ Els avalots estaven a flor de pell. Només cal veure, com a indicador significatiu, que —fins i tot en aquest període— es van plantar forques dissuasives al bell mig de la plaça central de la ciutat. En repassar les fonts documentals tortosines del voltant de 1391 percebem, doncs, un ambient crispat i violent; per altra banda, probablement no massa diferent d'altres ciutats, també cal dir-ho. Hi trobem referències a execucions per sodomia o per emparellaments prohibits, tortures i empresonaments per possibles espionatges; violència entre bandositats oligàrquiques; bosses de misèria, intents d'avalot, etc.⁷

Demogràficament parlant, Tortosa assolia en aquells moments unes elevades quotes. Cal tenir sempre en compte l'extens territori. En una anotació de clavaria de 1374 es comptabilitzen un total de 1.621 focs. És cert que la crisi alimentària encetada llavors probablement rebaixava aquesta xifra, però durant dècades només el nucli de la ciutat solia oscil·lar al voltant dels mil focs, que podien representar entre 3.500 i 4.500 habitants.

⁵ VILELLA VILA, Francisca (2007). *La lleuda de Tortosa en el siglo XV. Aportación al conocimiento del comercio interior y exterior de la Corona de Aragón*. Arxiu Comarcal del Baix Ebre.

⁶ CURTO HOMEDES, Albert (1988). *La intervenció municipal en l'abastament de blat d'una ciutat catalana: Tortosa, segle XIV*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.

⁷ Només cal repassar les anotacions corresponents als llibres de clavaria i provisions del moment.

Tortosa, a part del seu pes específic en el sector comercial, amb el que això comportava d'oficis vinculats al trànsit de mercaderies, tenia tot el ventall d'oficis disponible —característics d'una ciutat del seu nivell— per aconseguir la seva pròpia autonomia. Dels oficis extrets dels fogatges i d'altres referències sabem que la ciutat disposava de sabaters, vidriers, ferrers, pellissers, cendrers, tenders, bastaixos, assaonadors, llauradors, pescadors, bracers, carnissers, fabridors, mariners, teixidors, trompadors, argenters, paraïres, canviadors, barbers, corredors, cirurgians, notaris, folquers, fariners, hortolans, homes de ribera, saigs, hostalers, sastres, fusters, espartenyers, boters, corders, calceters, coltellers, especiers, calafats, picapedrers, etc.

Fig. 6 Pintura posterior del retaule de la Mare de Déu de l'Estrella del segle XIV, catedral de Tortosa, 1930. (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons Eduard Solé, autor: Eduard Solé)

Una manifestació del poder econòmic de Tortosa —però que d'alguna manera ens porta a un cert miratge enganyós— són les altes quotes constructives assolides durant el segle XIV. Des del punt de vista urbanístic i institucional, la Tortosa de llavors ja estava perfectament delimitada i estructurada amb una fisonomia que, a grans trets, perdurarà fins al segle XVIII. El clos amuradat, tot i tenir intents previs de configurar-se, no serà fins al període del regnat de Pere el

Cerimoniós, durant el darrer terç del segle XIV, que les obres prenen una empena definitiva. Cap al 1380, quasi la totalitat del recinte de muralles devia estar enllestida. La Casa de la Ciutat, la Cort del Veguer, la Llotja, l'Escorxeria, l'Adoberia, les drassanes, l'Hospital de la Santa Creu, els banys públics o l'Estudi de Gramàtica ja estaven en funcionament, així com —no cal ni dir-ho— el Palau del Bisbe, la catedral romànica i part de la catedral gòtica i els convents més antics.⁸ Certament, el pes econòmic de la ciutat, amb una clara hegemonia mercantil dins el Mediterrani occidental i una burgesia creixent i influent, garantia aquesta ostentació, però també és igualment cert que la universitat tortosina va haver de recórrer —precisament per tirar endavant aquestes obres— a un nombre molt elevat de censals, i va arribar a unes altes quotes d'endeutament.

D'altra banda, focalitzant el tema econòmic de la comunitat jueva de Tortosa, també cal destacar que es tenia com una de les més riques de la Corona d'Aragó. El 1282 va contribuir a la Corona amb una quantitat vuit vegades superior a les aljames de Barcelona, Girona o València. Fins i tot, encara el 1328, l'aljama de Tortosa representava el 9 % del total de l'aportació de les aljames jueves de Catalunya.

En clau de poder

El carceller era un “funcionari” reial. Devia la seva obediència al veguer i batlle, que eren els oficials i representants reials a Tortosa, de qui rebia les ordres pertinents. Durant la discussió que ell i Bernat Tranxer van tenir al carrer, el fet que ell inculpés els procuradors de la ciutat, màxims representants del poder municipal —fos o no fos veritat—, ens situa en la contínua rivalitat (no sempre de bon encaix) entre els representants reials —Tortosa era una vila reial— i el poder local de la universitat. D'altra banda, a Tortosa es dona una circumstància ben particular, i és que aquests oficials reials (veguer i batlle) que tenien jurisdicció sobre un ampli territori —el de la vegueria, tot i que, efectivament, per les diferents restriccions baronials acabava essent bàsicament el terme

⁸ VIDAL FRANQUET, Jacobo (2008). *Les obres de la ciutat. L'activitat constructiva de la Universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

municipal— no eren del tot autònoms, sinó que estaven molt condicionats i mediatitzats pel govern municipal; és a dir, per les oligarquies tortosines. Sovint formaven part de les mateixes famílies o hi estaven directament supeditats.

El govern municipal tenia la representativitat en l'assemblea o Consell General de consellers, un consell de consellers i prohoms. En nombre oscil·lava entre els seixanta i setanta membres i només es reunia un cop a l'any (el dia de l'Ascensió, quan es feia el relleu de càrrecs i oficials) o en ocasions molt excepcionals. S'escollien un total de tres procuradors, que eren, en definitiva, el braç executiu: procurador en cap, procurador segon i procurador tercer que, alhora, exercia de clavari (qui portava els comptes públics). Els procuradors eren els que tenien la màxima representativitat de la universitat tortosina i, juntament amb una selecció de consellers (en nombre generalment eren vint-i-quatre, Consell de 24a), despatxaven el dia a dia, com molt bé queda reflectit en els acords o llibres de provisions. En fer-se les eleccions anuals també s'escollien els diferents oficials i funcionaris: paers, jutges, mostassaf, cònsols, veedors, etc.

Fins al 1459, quan el rei Joan II concedeix a la ciutat el privilegi d'eleccions per insaculació,⁹ els canvis de govern s'exercien pel sistema de coaptació, en el qual els membres sortints acabaven posant els entrants. Això va comportar una concentració del poder en poques famílies oligàrquiques que es va traduir en constants confrontacions (fins i tot armades), i que calia pal·liar amb arbitratges externs. Precisament, de forma coetània als fets relatats del frustrat

Fig. 7 Carrer Croera, a on va haver l'intent d'avalot, 1910-1920 (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons Ramon Borrell; autor Ramon Borrell)

⁹ ACBEB: fons Ajuntament de Tortosa. Calaix Privilegis V, núm. 97 (reg. 1996).

avalot contra els jueus del 1391, hi havia un intens i potent enfrontament entre dues famílies nobiliàries: els Pinyol i els Despuig. El 1393 el rei va haver d'intervenir i el veguer va marcar els carrers pels quals un bàndol o l'altre podien o no desplaçar-se a fi d'evitar nous altercats.¹⁰

Existia, com és de preveure, una clara desproporció entre les diferents capes socials. La seva representació al poder municipal era inversament proporcional al pes demogràfic que tenien. La majoria de la població s'agrupava en el concepte de pagesos, pescadors i mariners, que assolien el 50 % de la població; conjuntament amb els menestrals (que representaven el 34 %) assolien, entre tots dos, el 84 %, una proporció gens menyspreable. En canvi, quasi no estaven representats al govern municipal. Per un altre costat, la categoria dels ciutadans que només representava el 5 % de la població, conjuntament amb els mercaders, notaris i artistes, que eren el 9 % (entre tots dos, el 14 %), exercien la majoria del poder de la ciutat.

En clau de gènere

Un dels aspectes a destacar en l'anàlisi dels fets relatats és el paper que juguen les dones jueves. Com hem vist, es dona força importància al fet que Caxixa es bategi o no. És per això que hem considerat, a títol hipotètic, que exercís un cert lideratge dins de la comunitat jueva. El que ella faci o deixi de fer respecte a la seva conversió no és un fet menor; ben al contrari, té el màxim interès per als ja convertits, per als qui es mantenen en la fe jueva i, en definitiva, per al mateix carceller, que —de manera altruista i responsable o interessada i corrupta— la va anar a “rescatar”. D'altra banda, en el desenvolupament de l'episodi, que podem reconstruir bàsicament pel procés instruït, constatem la participació activa de diferents dones a part de Caxixa, com per exemple la de la seva mare, la muller de Gonçalbo Tranxer i Maria Confità, que va exercir de mitjancera i confident.

Tampoc passa desapercebut el fet que mentre els marits ja s'havien convertit i apareixen com a conversos, les respectives mullers encara eren jueves, i calia convèncer-les per batejar-les.

¹⁰ ACBEB: fons Ajuntament de Tortosa. Calaix Paeria i Veguer I, 81 (reg. 1401).

En un context en el qual allò que predomina en la documentació és precisament la invisibilitat femenina, aquestes referències —encara que lacòniques— són indicadors de gran valor. De forma usual, les dones apareixen en referència al marit, sovint amb el nom feminitzat d'ell (especialment les vídues): na Ferrera, dona d'un tal Ferrer; na Calderera, na Fochencesa, etc. A part de les religioses, menesteroses i prostitutes, només solien citar-se individualment —encara que no sempre pel nom— les que es dedicaven als hostals i a la revenda de cereals: flaqueres, tenderes...

Respecte al rigor de les normes morals vigents llavors, cal assenyalar-ne l'extremisme. La sodomia estava penada amb la mort. Per aquestes mateixes dates, el saig de Tortosa va capturar, arrossegar i cremar un eremita que era a la serra del Montsià,¹¹ i al mateix temps va perseguir els seus companys. També es castigava de la mateixa manera la relació sexual entre cristians i musulmans o jueus; més ben dit, entre una cristiana i un musulmà o jueu, ja que, a l'inrevés, solia haver-hi la tolerància, una amonestació o una pena menor. Si aquesta relació es produïa com a resultat d'un adulteri, el cas prenia grans desproporcions: la pena de mort per a tots dos (la foguera per a l'adúltera cristiana i la forca per als amants). Com a exemple, na Colla (fina d'en Coll) va ser acusada el 1387 d'intimar amb el moro Alux. A ella la van lligar amb una corda de cànem i la van fer rodar per la ciutat.

En clau de costums i quotidianitat

Per copsar la quotidianitat tortosina de finals del segle XIV, hi ha tres fonts documentals ben cabdals —dins de les sèries municipals— que ens aporten una gran quantitat d'informació: els llibres de clavaria, on s'anoten les despeses i els ingressos de cada any a uns nivells de detall diari; els llibres de provisions, on els procuradors i consellers acorden allò que cal fer, tot prioritant allò que és de necessitat o d'imposició; i, finalment, els llibres d'establiments, on les autoritats municipals, conjuntament amb el veguer de la ciutat, enumeren les prohibicions i les ordenances sobre els aspectes més variats que es troben en aquells moments sobre la taula. Amb la comparació i complementació del conjunt d'aquesta documentació ens adonem, per exemple, de la importància de la festa

¹¹ ACBEB: fons Ajuntament de Tortosa. Llibre clavaria, vol. 28 (131-92), p.112.

de Corpus, de les reiterades mesures antifrau que cal promulgar per evitar una constant picaresca en el comerç, de tot el desplegament logístic per arranjar camins, embellir carrers, allotjar degudament o elaborar els presents que calia afrontar a cada vinguda reial o d'alguna alta dignitat, etc.

Només a títol d'exemple, durant l'any 1391, a Tortosa es van produir els següents fets, entre d'altres:

- Hi van tenir durant un bon temps un pres gironí acusat d'espionatge i va caldre buscar-ne informació a Girona. Finalment, es va comprovar que havia estat una falsa alarma i se'l va deixar en llibertat.
- Va caldre pacificar el Perelló, llavors depenent de Tortosa (el que es coneixia com un carrer) per conflictes interns. Estaríem a una versió més local de la bandositat.
- Les prostitutes, com cada any, van estar recloses a l'hospital mentre durava la Setmana Santa. Fora d'aquell període, tot i que per pressions eclesiàstiques (que van obligar a mudar el bordell en alguna ocasió, encara que després retornava al seu lloc original) la prostitució era tolerada i tinguda com un actiu més d'una ciutat mercantil de primer nivell.
- Va caldre enterrar els penjats. Quan els cadàvers es podrien i queien, l'enterrador els soterrava. Tortosa tenia dos espais on hi estaven encabides les forques, tots dos a les entrades de la ciutat (al Cap de Pont i al Coll de l'Alba). Allí es deixaven durant temps els ajusticiats com a avís a propis i forasters del rigor de la justícia que s'exercia.
- La fira va tenir la seva cita anual. Des de feia un segle era un dels esdeveniments mercantils importants de la ciutat, amb un abast ampli pel territori i les comarques veïnes.
- Es van fer diverses provatures de pólvora amb les bombardes. Tot i que la pólvora ja s'usava des de feia temps, les bombardes com a armes de foc no feia tant que s'havien incorporat al sistema defensiu; per això se'n va fer el període de prova.

- Una singularitat digna de referenciar-se va ser el pas pel pont de barques d'una companyia de cent almogàvers. La qüestió era si havien de pagar o no pel trànsit i, en cas que sí, qui ho havia de fer. Finalment, va ser la universitat tortosina la que va assumir-ne el cost.
- Aquell any apareixen dades sobre el canvi de vestimenta de joglars i consellers.

Una dada sobre aquesta quotidianitat ens la indica un detall, potser anecdòtic, en la versió que dona Jutglar quan és interrogat. Diu que la tarda dels fets va davallar del castell per anar a comprar peix, segons desig del clavari de l'aljama jueva Bonjuhà Migeró, i ho va anar a fer a la peixateria de la ciutat que era al costat del riu, al capdavall de l'actual carrer del Vall, que segueix el trajecte del barranc del Rastre. Cal recordar que els jueus tenien prohibit qualsevol venda de productes d'aliment al seu call. Excepció feta, en principi, només per a la fruita, però que ja en aquest moment les ordenances municipals prohibien. Per la particular situació de Tortosa —amb un domini dels estanys deltaics, d'una important franja de la costa i del control del riu Ebre—, el peix es consumia de forma assídua per part de la societat tortosina, fet que no succeïa en altres ciutats d'interior. Tortosa ja disposava d'una peixateria de caràcter públic des de, com a mínim, 1342, si bé se'n fa una de nova el 1384. La ubicació ja indicada coincideix amb l'itinerari que descriu Jutglar. Com a exemple de la particularitat del consum del peix a Tortosa, tenim l'excel·lència, sempre cobejada i ponderada, de les sabogues. Les sabogues (servides generalment en panades) formaven part dels obsequis més prestigiosos que se solien donar a monarques, bisbes i alta noblesa.

Dos aspectes més, descrits en les diligències del procés, ens posen en relleu costums reglats en les mateixes normatives de la ciutat. Existia una prohibició explícita de portar armes. Se sobreentén que només les podien portar les persones degudament autoritzades, les persones d'armes. Un era el carceller Jutglar, d'aquí que anés degudament equipat: cota de malla, espasa, broquer i cervellera. El que no queda tan clar és que així aparellat fos normal anar a comprar peix i no fos, més aviat, una provocació.

L'altra qüestió és per què Maria Confit puja al castell amb l'objectiu (a part de donar el missatge al carceller) de degollar un pollastre. En aquest sentit, cal

recordar que, segons les normatives vigents, estava vedat degollar animals al nucli urbà. A més, durant els fets els jueus estaven reclosos al castell, de manera que era el lloc on vivien, encara que fos provisionalment. Podria ser-ne aquest el motiu, o bé es tractava d'un ritual específic de la comunitat hebrea. En qualsevol cas, sobta l'excusa de pujar per degollar un pollastre.

Finalment, des del punt de vista jurídic, segons recull el *Llibre de les Costums*, i respecte al tracte dels presoners, precisa que no es pot exigir als presoners que donin ni que hagin de servir res a canvi. Tot i que la condició dels jueus protegits al castell no era exactament la de presoners, sí que sembla —pels diferents testimonis als qui es pren declaració— que estaven damnificats pel guardià Jutglar, el qual els extorsionava en diverses ocasions. A més, se l'acusa d'haver cobrat cinc florins per anar a buscar Caxixa a la casa de Bernat Tranxer. Per tant, la imatge que trasllueix el carceller reial és de corrupció i mesquinesa.

En clau de pensament i creences

A més de la minoria musulmana a la ciutat (a diferència de les poblacions del voltant, aquí era poc significativa), hi havia una potent comunitat jueva que sembla que assolía el 10 % del total de la població tortosina. Com la resta d'aljames de la Corona d'Aragó, van passar d'estar sota la tutela reial —des d'un cert estatus relativament privilegiat— a rebre constants escameses a partir de la segona meitat del segle XIV.

Respecte a la comunitat jueva instal·lada a Tortosa, encara no tenim proves concloents pel que fa al seu origen, si bé és cert que ja existia durant el període de dominació andalusí. La cèlebre làpida trilingüe, que segons alguns historiadors data del segle VI, ens remet a uns orígens ben allunyats. Durant aquest primer període no sabem

Fig. 8 Làpida trilingüe del segle VI, ubicada a la catedral de Tortosa, 2001 (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, col·lecció fotografia, autor Jep Colomé)

quin espai ocupaven els jueus. Sí que ja en tenim constància documental a partir de la segona meitat del segle XII. El comte Ramon Berenguer IV els atorga el 1149 una carta de franqueses en què situa el call al lloc on existien les drassanes àrabs. Aquesta ubicació es manté, aparentment, fins a la concessió d'un altre espai perquè s'encabís un nou call el 1228, que, en definitiva, va esdevenir una mena d'ampliació de l'anterior.

Com s'ha apuntat, i seguint l'evolució genèrica de les comunitats jueves, van sofrir una evolució. Si durant el segle XII i bona part del XIII tenien el seu paper fins i tot preponderant dins la societat cristiana, a partir del segle XIV es van anar succeint agressions i vexacions. Un fet paradigmàtic era el tracte que es feu al cementiri jueu, que ja va requerir des del 1346 que les autoritats tortosines prohibissin que s'hi aboquessin fems o que s'hi tragués terra. Però foren les mateixes autoritats les que el 1368 van apropiar-se les làpides i d'altres pedres del fossar com a material constructiu per al clos de les muralles.¹² En aquest apartat d'animadversió progressiva cal situar les agressions que rebien al call, especialment el darrer terç del segle XIV, i en concret durant la Setmana Santa. També és prou simptomàtic el jurament vexatori que se'ls exigia en segons quina transacció i que es trobava recollit al *Llibre de les Costums*.

Fig. 9 Barri de Remolins (antic call jueu de Tortosa), 1910-20 (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons Ramon Borrell; autor Ramon Borrell)

Fig. 10 Plaça del Platgé, al cor del barri de Remolins (antic call jueu), 1910-20 (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons Ramon Borrell; autor Ramon Borrell)

¹² ACBEB; fons Ajuntament de Tortosa. Calaix Comú IV, 78 (reg. paper 613).

Dels migrats coneixements que avui encara tenim de la comunitat jueva de Tortosa i dels seus calls (el vell i el nou), tenim referències documentals sobre la darrera sinagoga, sobre la carnisseria, el forn, els banys, el cementiri, el clos amuradat i les seves portes.¹³ També tenim coneixement d'algun conflicte establert entre la comunitat jueva i la ciutat pel tema d'arranjament de muralles, clavegueram o carrers, temes de contribució o de prohibicions concretes en l'àmbit de la seva convivència. No és estrany trobar dades sobre jueus particulars en els protocols notarials de finals del segle XIV, dades que a poc a poc es van espaiant i desapareixent a mesura que avança el segle XV. Dissortadament, no ha restat documentació directa i originària de la mateixa aljama i tot el que podem reconstruir és a partir de les referències indirectes de la documentació "cristiana".

La jornada que se'ns descriu en el procés fou cabdal en l'esdevenir de la comunitat jueva tortosina. Les pors, les amenaces, els referents de les agressions a altres comunitats, la certesa que tot anava pitjor, va fer que bona part de l'aljama es convertís al cristianisme. Aquesta primera conversió massiva es va veure reblada amb la coneguda disputa de Tortosa (1413-1415). En una relació de nous convertits, precisament de principis del segle XV, comptabilitzem quaranta-set caps de família, que sumen un total de cent setanta-sis persones ja convertides; a més, hi ha vint-i-un caps de família que encara que no s'han convertit, que han promès fer-ho, i que sumen un total de setanta-vuit persones.

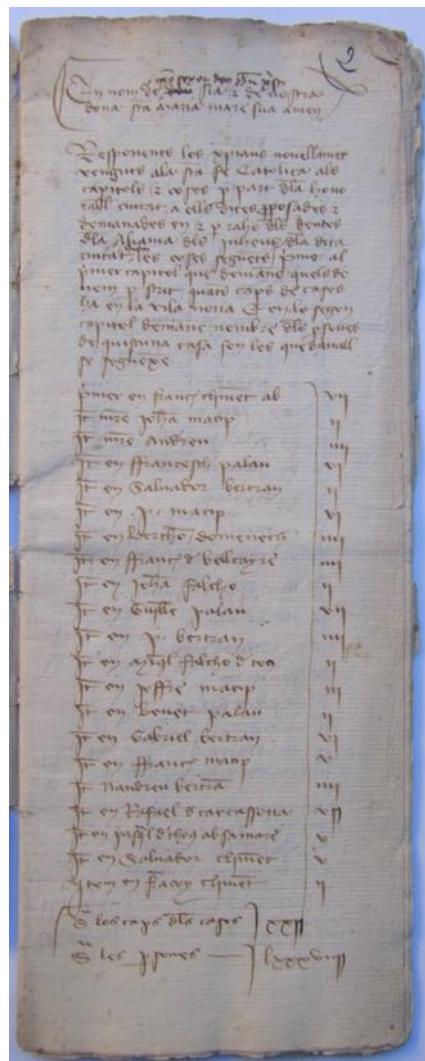

Fig. 11 Document del llistat dels conversos, segle XV (Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Fons ajuntament de Tortosa, paper número 4967, Foto Albert Curto)

¹³ CURTO HOMEDES, Albert (1999). "Topografia del call jueu de Tortosa". RECERCA, núm. 3, pp. 9-24.

El llistat comptabilitza també aquells jueus que —tot i no haver estat batejats i tampoc haver-ho promès— estan en disposició de fer-ho: vint-i-dos caps de família, que sumen vuitanta persones.¹⁴ Probablement en la suma total s’hi troba la totalitat de la comunitat. El darrer grup, els que estaven en “disposició”, eren els que no es van convertir, almenys en aquell moment, però que també es van comptabilitzar a efectes fiscals. Amb aquestes dades podem aventurar que la comunitat jueva, que representava més o menys el 10 % de la població tortosina, es va convertir al cristianisme entre el 1391 i el 1415. D’aquest 10%, un 75 % es va convertir, de manera que tan sols un centenar de jueus mantingueren —fins al moment— la seva fe.

Albert Curto Homedes

Historiador i director de l’Arxiu
Comarcal del Baix Ebre

¹⁴ ACBEB: fons Ajuntament de Tortosa (reg. paper 4967).

 Xarxa de Museus
d'Història i Monuments
de Catalunya

Museu de **Tortosa**

HISTÒRIA I ARQUEOLOGIA EN LES TERRES DE L'ESTRE